

Stelerne fra Moziatophet – en typologisk og ikonografisk analyse

Af Ditte Maria D. Hiort

Indledning

Jeg har i denne artikel valgt at arbejde med et udvalg af stelerne fra Moziatophet. Der er i alt udgravet/fundet over 1000 steler på topheten og alene i 1969 blev der fundet ca. 400 (Ciasca, *et.al.* 1970, 84; Brown, 1991, 61).¹ Disse udgør i sig selv en af de største samlede fund af fønikisk² materiale i det vestlige middelhavsområde. Stelerne er bl.a. opsigtsvækkende fordi de er fundet i et så stort antal, men de forskelligeartede ikonografiske fremstillinger er også interessante. De valgte steler er fra den arkaiske- og klassiske periode, hvilke udgør tophetens levetid. Stelerne er derfor repræsentative, fordi de fremviser de forskellige typer af steler, som er fundet på Mozia.

Jeg ønsker overordnet at undersøge stelerne ud fra nogle spørgsmål, som jeg mener, kan belyse nogle af de problemstillinger, der opstår i arbejdet med disse.

Jeg vil undersøge, hvilke typer steler der er fundet på topheten. Kan der siges noget om, hvilke der produceres hvornår? Hvad er kendetegnende for den fønikiske/mozianske ikonografi? Hvad fortæller stelerne om deres religion, og kan nogle af disse ikonografiske elementer sige sig at være udelukkende til brugen på steler på en tophet?

Artiklens metodiske tilgang er en beskrivende gennemgang og en diskuterende analyse af de mozianske stellers typologi og ikonografi. Som en del af analysen vil jeg perspektivere/komparere til steler fra andre

¹ Når jeg i opgaven skriver stele, mener jeg en *votivstèle* og ikke en gravstèle og der tales kun om steler fra topheter med mindre andet oplyses. En etymologisk forklaring af ordet tophet vil blive givet i afsnittet "tophetens historie og dens funktion". Her skal det nævnes, at Whitaker udover de godt 1000 steler der er fundet på topheten, selv udgravede 149 steler bl.a. på og i den nære omgivelse af nekropolen, men også på selve topheten. Disse udstillede han på øens museum. Whitaker er relativt vag i forhold til de præcise fundsteder og beskrivelserne af stelerne. Det er svært at afgøre, om nogle af de steler, som han skriver, er fundet i den umiddelbare nære omgivelse af nekropolen, ikke originalt kunne have været opstillet på topheten. De kunne år senere være blevet flyttet, enten for at gøre plads til nye grave og steler eller fordi gravrøvere kunne have forstyrret konteksten. (Hvilket var tilfældet på Kartagos tophet. Brown 1991, 37-63). Whitaker 1921, 217-218, 270-274. De er sidenhen blevet nummeret 1-149 og katalogiseret af Moscati og Uberti. De har medtaget dem i deres katalog og jeg vil også bruge nogle af dem i min analyse. Moscati og Uberti I 1981, 75.

² Der er en generel uenighed om hvilken term, der er mest korrekt at bruge i forhold til fønikerne i vesten. Fønikere, punere eller eks. fønikere-punere. Aubet 1993, 1. Marcoe 2000. Forskere såsom Marcoe vælger at kalde dem fønikere i østen og punere i vesten. Jeg kalder dem for fønikere, da termen "puner" kommer af latin og er en senere betegnelse. Hvis der tales om fønikerne i østlig kontekst gøres der opmærksom på dette. Her skal det siges at ordet "føniker" kommer af græsk og er derfor ikke fønikernes egen betegnelse for dem selv. De kaldte derimod sig selv for "kanaanæere", hvilket kommer af fælles betegnelsen for et stort landområde kaldet Kanaan, der inkluderede Fønikien. Aubet 1993, 10. Endvidere har der eksisteret en mangeårig diskussion om, hvad man bør betegne Fønikien både i forhold til geografisk udstrækning og nationalitet. Marcoe mener, at fønikernes land bør opfattes som hele det nuværende Libanon, dele af Israel og dele af Syrien. Jeg kalder hjemlandet enten for Libanon eller Fønikien. Marcoe 2000, 10-11 og Moscati 1973, 22-23. udstrækning og nationalitet. Marcoe mener, at fønikernes land bør opfattes som hele det nuværende Libanon, dele af Israel og dele af Syrien. Jeg kalder hjemlandet enten for Libanon eller Fønikien. Marcoe 2000, 10-11 og Moscati 1973, 22-23.

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

---

topheter, hvilke også er fra arkaisk- og klassisk tid. (Primært Kartago, Sulcis og Tharros). Jeg har fundet det nødvendigt for opgavens indramning og kontekstualitet, at lave et kort forskningshistorisk afsnit, efterfulgt af et uddybende kronologiafsnit/oversigt samt en overordnet gennemgang af tophetens historie og funktion.

I forhold til et eventuelt fremtidigt studie af materiale fra Moziastophet, er der adskillige relevante teoretiske spørgsmål, der kunne stilles. Det kunne være interessant, at undersøge visse social-teoretiske aspekter i forhold til stelerne og tophetens brug i den bredere kontekstuelle sammenhæng. Her kunne det desuden være relevant og brugbart, hvis der forelå en krydsanalyse imellem votivstelerne fra alle topheterne i vesten.

Forskningshistorie

Øen San Pantaleo, som ligger ud for Siciliens vestkyst, blev allerede i 1619 identificeret af Ph. Cluveri som værende den antikke ø Mozia (Whitaker 1921, 46).³ Dette blev alment accepteret af datidens forskere på området (Whitaker 1921, 47).⁴ Joseph I.S. Whitaker var den første arkæolog, der systematisk udgravede, undersøgte og publicerede materiale fra Mozia (Whitaker 1921, 111-123). Dette arbejde påbegyndtes i 1906 og fortsatte frem til 1919, hvor topheten, dengang blot kaldet en gravplads for de ofrede rester, også blev identificeret. (Whitaker 1921, 124, 257; Isserlin og Taylor du Plat 1974, 7 "preface").

Whitakers værk må siges at være af ældre dato. Trods dette er det ifølge senere og mere nutidige arkæologer, såsom B.S.J. Isserlin og Joan du Plat Taylor, som selv har foretaget udgravninger på Mozia, stadig et af de vigtigste arkæologiske værker om Mozia (Isserlin og Taylor du Plat 1974, 7 "preface"). Whitaker arbejdede hurtigt og nåede at udgrave og undersøge en stor del af materialet. Han koncentrerede sit arbejde omkring bymurene, byportene i nord og syd, Choton, gravpladserne og herunder hvad der senere bliver kendt som topheten, Cappidazzu-helligdommen, "Mosaik-huset" og desuden mindre udgravninger på Birgi-nekropolen på fastlandet. Whitaker foretog altså systematiske udgravninger og undersøgelser, fik bygget et museum, hvor hans fund er udstillet og publicerede store dele af materialet. Men øen var stadig kun sporadisk udgravet og viste kun i omrids den topografiske udlægning. F.eks. var byens udlægning inden for bymurene praktisk talt ukendt. Isserlin mente derfor, at man burde foretage nye udgravninger, og studere det allerede udgravede materiale yderligere bl.a. på baggrund af nye og moderne

---

³ Cluveris værk er som sagt fra 1619 og det har derfor ikke været muligt at få adgang til den. Jeg referer derfor her til Whitakers note 4.

⁴ Det samme gør sig her igen gældende. Jeg referer til Whitakers note 1-2.

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

---

metoder (Isserlin og Taylor du Plat 1974, 7 "preface"; Whitaker 1921, 137-260). Bortset fra Isserlin og du Plat Taylor, som foretog deres udgravninger på øen i 1960'erne (Isserlin og Taylor du Plat 1974, 7-10 "preface."), er det den semitiske filolog Sabatino Moscati, der har publiceret mest handlende om fønikerne på Sicilien og i resten af Italien. Han har også arrangeret udgravninger på Mozia, og været en af de hovedansvarlige for udgravningerne på topheten, som fandt sted i årene 1964-1974 (Ciasca *et al.* 1964 – 1978). Moscati har sammen med Maria Luisa Uberti bl.a. skrevet et stort værk, som omhandler stelerne fra Moziastophet (Moscati og Uberti 1981, I og II).⁵ Udover Moscati har arkæologerne Vincenzo Tusa og Antonia Ciasca, som arbejdede sammen med Moscati under udgravningerne på Mozia, også bidraget til megen ny viden om fønikerne på Sicilien.

Der er i løbet af de sidste 50 år udgivet en del værker, som omhandler fønikerne i en bredere kontekst. Det er ofte mere historisk-arkæologiske værker end egentlige arkæologiske, da man stadig mangler at stille og få besvaret afgørende spørgsmål vedr. fønikernes egen kultur grundet manglende udgravninger i hjemlandet Libanon og igen mangelfuld publicering (Bl.a. Harden 1962, Marcoe 2000; Massa 1977).⁶ Derfor er det vigtigt, at der, trods den begrænsede viden om dem i østen, er blevet og bliver udgivet meget om fønikerne i det vestlige middelhavsområde (Se bl.a. Aubet 1993; Delgado og Ferrer 2007; Simonw 2007).

Kronologi⁷

I arbejdet med stelerne fra Moziastophet, bliver det hurtigt klart at rammerne for en arkæologisk undersøgelse besværliggøres af det faktum, at størstedelen af stelerne ikke er fundet *in situ*. Dvs. at gravene inkl. urnerne og indholdet i disse ikke er brugbare i forhold til dateringen af stelerne. Derfor er de heller ikke medtaget i opgaven. Desuden er urnerne heller ikke altid fundet *in situ*.

Samtidig kan stelerne med indskrifter stort set aldrig bruges som dateringskriterium (Guzzo 1986, 71-72),⁸ og det ser heller ikke ud til, at de dedikerede steler nødvendigvis kun har været opstillet over én eksakt urne (Brown 1991, 16). Da det ikke er muligt at opstille en mere udtømmende kronologi uden at have tilstrækkelig materiale *in situ*, må man altså benytte sig af en overordnet og mindre præcis datering,

⁵ Her kan Bisis værk om puniske steler også nævnes, som værende vigtigt i forhold til studiet af mozianske steler. Bisi 1967.

⁶ Der er naturligvis også arkæologer som arbejder med specifikt materiale som allerede er udgravet i Libanon og desuden foretager nye udgravninger. Bl.a. har Aubet været involveret i Tyre-Al Bass udgravningerne. Aubet 2003.

⁷ Jeg er klar over, at den nedenstående problematik omkring kronologien ikke kun gør sig gældende på Mozia. Det er et generelt problem på topheterne fundet indtil videre, at ikke meget af materialet er *in situ*. Se eks. Brown 1991 for en uddybende beskrivelse af kronologien på Kartagos tophet.

⁸ Indskrifterne på de fleste fønikiske steler er dedikationer til guderne som ikke ændrer sig meget henover mange årh. De følger ofte strengt en bestemt votivformel. Guzzo 1986, 45-58 og Brown 1991, 29. Desuden kan skrifttypen heller ikke afgøre, hvornår stelen er produceret og den bedste datering sker på baggrund af de steler, der er fundet i en stratigrafisk kontekst.

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

---

f.eks. stratigrafien. Denne datering/kronologi må naturligvis også benyttes med forbehold, da materialet stadig ikke er *in situ*.

Den absolutte kronologi

Vores første og eneste *absolutte fikspunkt* på Mozia er ødelæggelsen og erobringen af øen i 397 f.v.t. af Dionysius den I. Den bedste kilde til beskrivelserne omkring Mozias fald er Diodor Siculus (Diod. XIV. 47. 4-53).⁹ Vi ved altså, at øen blev ødelagt i dette år og efterfølgende forladt til fordel for den nærliggende by Lillybæum på fastlandet (Diod. XXII. 10. 4),¹⁰ hvilket giver os en *terminus antequam* i forhold til det arkæologiske materiale.¹¹ Dette fikspunkt er naturligvis til stor hjælp overordnet set, men skal man foretage en reel analyse af stelerne, er det nødvendigt at sætte disse ind i en mere præcis kontekst.

Thukydid er den anden antikke kilde, der skriver en del om Sicilien og herunder især om grundlæggelserne af de græske kolonier på øen (Thuk. VI. III-VI. Dunbabin 1968, 1-47).

Han beskriver desuden også, hvordan fønikerne, da grækerne kom til øen, flyttede til den vestlige del af øen. Hidtil havde de beboet områder på hele øen (Thuk. VI. II. 6).¹²

Ved brug af de fakta og årstal som Thukydid giver, har man kunnet konstruere en absolut kronologi i forhold til grundlæggelsen af de græske kolonier og en relativ i forhold til proto-korintisk keramik (Bl.a. diskuterer Payne og Morris denne kronologi (Payne 1931; Morris 1996). Jeg forholder mig til den traditionelle (Paynes) kronologi). Da grækerne kom til Sicilien, flyttede fønikerne som sagt vestpå. Desværre skriver Thukydid ikke præcist, hvilket år der er tale om. Man kan dog formode, at det er relativt kort tid før det

---

⁹ Der har i mange år været en kritik og debat omkring kildeværdien af Diodors værker. Se f.eks. Rubincam 1998. Jeg vil ikke gå ind i diskussionen i opgaven her. Vi har ikke andre kilder, som virker mere troværdige eller så udførlige beskrivelser som Diodors. (Vi har bevaret meget fragmentariske brudstykker af tekster fra Menander og Ephesus. Isserlin og Taylor du Plat 1974, 3). Desuden var Diodor selv født og voksede op på Sicilien og må have haft en vis "insider" fordel, og da de beskrivelser og fakta som jeg benytter mig af, hverken virker urealistiske eller overdrevne, kan jeg ikke se nogen grund til ikke at skulle bruge Diodor som kilde. Dette gør sig ydermere gældende i forhold til alle de antikke forfattere, som jeg har valgt at bruge.

En anden diskussion som jeg heller ikke vil gå ind i er, om Mozia blev ødelagt i 396, 397 eller 398 f.v.t. Jeg holder mig til det mest gængs brugte årstal, som også Whitaker benytter sig af. Whitaker 1921, 75. Se desuden hans note 1 på denne side, hvor han refererer til Freeman, som mener at ødelæggelsesåret er 398 f.v.t.

¹⁰ Som Whitaker også skriver, generobres Mozia godt nok af kartagenserne efter Dionysius' ødelæggelse, men den genopbygges aldrig rigtigt og forlades af hovedparten relativt hurtigt igen. (Note 19). Whitaker 1921, 92-95.

¹¹ Mosaik-huset blev af Whitaker dateret til ca. anden halvdel af 5. årh. f.v.t. Udover Whitakers stilistiske analyse skriver han også, at dateringen i hvert fald må ligge før ødelæggelsen af Mozia. Whitaker 1921, 198. Nyere forskning har dog anfægtet denne tidlige datering. Nogle forskere mener, at mosaikken skal dateres til hellenistisk tid, da en senere genetablering på øen ikke er umulig. Se bl.a. Boeselager 1983 og Dunbabin 1999.

¹² Her bør det nævnes at jeg med vilje ikke kalder Mozia for en koloni, da der hersker tvivl om, i hvilken udstrækning man kan tale om en koloni/by i fønisk sammenhæng i vesten. Man kan måske hellere tale om en handelsstation, hvilket giver god mening, når man tænker på føniskernes primære erhverv som handlende søfolk i Middelhavet; derfor forekommer det også logisk, at fønikerne helst anlagde nye handelsstationer på enten øer eller ved havet, som det også var tilfældet med deres "byer" i hjemlandet. Se bl.a. Marcoe 2000, 68.

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

---

traditionelle grundlæggelses år for den første græske koloni Naxos i 734 f.v.t. (Thuk. VI. III-VI). Denne information gør, at vi har et *delvist absolut fikspunkt* for Mozia's grundlæggelse, men det er ikke præcist nok til at kunne bruges. Flere spørgsmål ville skulle stilles, så som hvorfra ved vi, at Mozia blev grundlagt som den første af de tre nævnte fønikiske byer, og kan vi være sikre på at kalkidierne ikke brugte flere år på at udse sig området for deres koloni Naxos?

Endvidere skriver Thukydids at rejsen fra Mozia, Soloeis og Panormus er kortest derfra og til Kartago (Thuk. VI. II. 6), som traditionelt er grundlagt i 814 f.v.t. fra Tyros, Libanon. Dette årstal understøttes af det arkæologiske materiale (Joseph. Ap. I.18, 116 og Harden 1962, 66). Thukydids information etablerer altså et *relativt fikspunkt* og en *terminus post quem* for Mozias grundlæggelse - efter 814 f.v.t. og i årene omkring 734 f.v.t., hvilket også understøttes af det tidligst daterede materiale (Whitaker, 1921, 227).

Den relative kronologi

Whitaker konkluderede i 1919, at han havde fundet, hvad der kunne ligne endnu en gravplads. Han gik derefter i gang med undersøgelserne af området og foretog 2 prøveudgravninger (Whitaker, 1921, 257-260). Han kaldte som sagt ikke gravpladsen for en tophet, men anerkendte, at dette ikke var en gravplads som den store nekropol på øen (Whitaker 1921, 257). Han foretog som sagt kun 2 små prøveudgravninger og undersøgte ikke stratigrafien nærmere, hvilket resulterede i, at han daterede topheten på baggrund af et par mønter til efter 500 f.v.t. (Whitaker 1921, 258). Det var ikke før de senere udgravninger på topheten, som sagt begyndende i 1964, at man kunne præsentere en stratigrafisk kronologi. Til at begynde med var det kun muligt at fastslå to faser. Fase 1: ca. anden halvdel af det 6. årh. ned til begyndelsen af det 5. årh. f.v.t. Fase 2: Det 5. årh. f.v.t. (Ciasca *et al.*, 1966, 46-50). Det var ikke før i 1970 at den endelige stratigrafi forelå. Moscati havde nu identificeret i alt 7 lag (Moscati 1992a, 19-21; Ciasca *et al.* 1970, 65-81, 1966, 52-53).

Fase 1: lag VII – V dateres til ca. det 7. årh. til og med midten af det 6. årh. f.v.t. (Vest). Fase 2: lag IV – III dateres til ca. midten af det 6. årh. frem til efter første halvdel af det 5. årh. f.v.t. (udvidelse af topheten i øst) og fase 3: lag II - I som dateres til ca. begyndelsen af det 4. årh. f.v.t. (Øst). Disse 2 lag ser ud til at repræsentere en fortsættelse i brugen af topheten, efter at byen traditionelt var blevet forladt (Diod. XXII. 10. 4).

Selvom at det er manglen på steler *in situ*, som først antaget er det eneste "problem" set i et kronologisk perspektiv, så må der også redegøres for "farerne" i forhold til typologi og ikonografi. Shelby Brown skriv-

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

---

er: *"The relative lack of iconographic variation in Phoenician stelae, in comparison with the variation in a similar group of Greek monuments spanning hundreds of years is, however, not surprising given the general Phoenician tendency (observable in many Phoenician crafts) to work with traditional 'types' rather than to innovate."*(Brown 1991, 105). Dette citat illustrerer, at det er problematisk, at en *type* eller en *type ikonografi* inden for en bestemt gruppe steler ikke nødvendigvis kun bliver produceret i et afgrænset antal år, men ofte produceres igen og igen. Vi kan altså ikke "stole" på den fønikiske typologi og ikonografi og regne med at kunne etablere en kronologi baseret på de faktorer. Vi har endvidere heller ingen monumenter, som er knyttet til et eller flere absolutte fikspunkter som f.eks. Sifniernes Skatkammer, hvor man ud fra disse ville kunne etablere en stilistisk kronologi.

Redegørelsen for de kronologiske problemstillinger og for stratigrafien på Moziatophet vil kunne tilvejebringe en bedre forståelse af topheten og brugen af stelerne. I forhold til den videre kontekstualisering af stelerne er det også nødvendigt at undersøge nogle historiske og forskningsmæssige aspekter omkring fænomenet tophet.

Tophetens historie og dens funktion¹³

Ordet *tophet* betyder i traditionel oversættelse fra hebræisk til dansk *ildstedet*. Det nævnes første gang på skrift i det gamle testamente. Vi har endvidere ikke andre tidligere kilder, som skriver om et ofringssted kaldet en tophet (GT. Jeremias bog 7,31). I dette afsnit fra biblen gøres det klart, at der er tale om tophet i funktionen som værende et sted, hvor der ofres: *"De har bygget Tofets* Offerhøje i Hinnoms Søns Dal for at brænde deres Sønner og Døtre i ilden,"* (GT. Jeremias bog 7,31). En del antikke forfattere, græske og romerske, skriver dog om dette offerfænomen. De kalder blot ikke offerstederne for topheter, men referer kun til selve ofringerne eller til offerstedet (Mosca 1975, 39).¹⁴ Bl.a. har vi et fragment bevaret i et skolie til Platons Republik fra Kleitarchus, som er et af tidligste levn; 3. årh. f.v.t. Han skriver, at fønikerne, specielt kartagenserne, lovede et af deres børn til Kronos, den græske BaalHammon, for at kunne indfri en stor tjeneste (Kleitarchus, citeret i skolie til *Platons Republik*, 337A: FGB, 2B, 745, frag. 9; Brown 1991, 33). Kronos er altså den, som *modtager* børnene i ofring, men indskrifterne er altid til BaalHammon og Tanit

¹³ Den topografiske placering og udlægning af Moziatophet vil blive omtalt i et senere afsnit. ⁶ Der er naturligvis også arkæologer som arbejder med specifikt materiale som allerede er udgravet i Libanon og desuden foretager nye udgravninger. Bl.a. har Aubet været involveret i Tyre-Al Bass udgravningerne. Aubet 2003.

¹⁴ Man ved stadig ikke, hvad fønikernes egentlige betegnelse var for disse offersteder. Derfor er det blevet gængs arkæologisk terminologi at kalde dem for topheter, (se f.eks. Moscati 1973, Marcoe 2000 eller Mosca 1975) til trods for at ordet egentlig kun nævnes i Det Gamle Testamente. Mosca mener, at man bør være forsigtig med at overføre den bibelske term til brug i vesten.

Stelene fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

(Marcoe 2000, 134). Desuden er det også Kleitarchus, der giver en poetisk beskrivelse af, hvordan barnet brænder op i armene på en stor bronzekultstatue og dør med et smil på læben. Plutark skriver, at det var barnløse par, som købte fattiges børn for at ofre dem i håbet om et eget barn. Han fortæller desuden også at pladsen, hvor barnet blev ofret, fyldtes af musik for at drukne lyden af de jamrende børn (Plut. 171, C-D).

Nogle af de antikke kilder skriver, at det var en årlig kartagensisk tradition (Plinius N.H. 36.4.39; Sil. 4. 765-822) imens andre såsom Diodor skriver at det var et ritual, som kun blev udført i forbindelse med krig (Diod. XX. 14). Ligesom Kleitarchus skriver Diodor også, at ofringen var til Kronos, ligesom han også refererer til bronzestatuen, som ifølge Diodor endda skulle forestille Kronos selv. Det er i og for sig underordnet, hvilke af de antikke forfattere der havde ret. Det vigtige er, om vi kan finde evidens på børneofringer i det arkæologiske materiale. Det er først med den nyere forskning, at det er blevet muligt at foretage osteologiske undersøgelser. Desværre findes der meget få undersøgelser, og de er ikke 100% præcise grundet forskellige tekniske faktorer.

Jeffrey H. Schwartz *et al.* har skrevet en artikel om knoglematerialet fra Kartagos tophet (Schwartz *et al.* 2010, 1-10. Her specifikt omtalt som ofringer af spædbørn). Analyserne af det udvalgte materiale viser overordnet, at børneofringer ikke kan udelukkes, men at mange af de brændte knogler viser tegn på at børnene/spædbørnene havde lidt en naturlig død enten lige efter fødslen, eller at de var dødfødte. Ergo er der ikke tale om *systematiske* ofringer af børn (Schwartz *et al.* 2010, 1-10). Men artiklen kan ikke bevise, at de døde børn evt. blev ofret *efter*, at de var døde. Endvidere begrundes den høje børnedødelighed, deraf de mange brændte børn, med mængden af dødelige sygdomme (Schwartz *et al.* 2010, 10), og de mener, at de mange dyrekogler muligvis beviser, at det var *dyrene*, som blev ofret i stedet for børnene (Schwartz *et al.* 2010, 10).

Evidensen i artiklen er klar, men den tager ikke hensyn til de spørgsmål, som bør stilles, hvis man afviser en vis form for systematisk ofringsritual.¹⁵ For det første er der de mange antikke kilder. Er de alle så fordomsfulde overfor fønikisk religion og kultur, at de ville lyve og fordreje sandheden til det ukendelige? Desuden er der selve gravene og de mange votivstel med dedikationerne til guderne. Selvom at dedikationerne ofte er uden betydning for selve dateringen, betyder det ikke, at de er uden betydning for forståelsen af en ofring i fønikisk kontekst.

---

¹⁵ Hertil skal det siges at artiklen forsvarer sig ved udelukkende at handle om ofringer i Kartago og omegn. Men det er problematisk at de ikke skriver om eller inkluderer evt. knoglemateriale fra topheterne på Sicilien og Sardinien. (Det ser dog ikke ud til at der findes sådanne undersøgelser fra disse sites. Ingen publicerede i hvert fald).

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

Marcoe skriver, at ordet *molk* (mlk eller mlkt), der optræder på steler fra det sene 7. årh. eller tidlige 6. årh. og derefter, betyder ofring af mennesker eller dyr til BaalHammon og Tanit. Termen *'mr*, som følger *molk* i indskriften, betyder ofringen af et lam (Brown skriver dog får) (Brown 1991, 31. Se desuden Mosca 1975, 117 til kap. slut. for en uddybende forklaring og diskussion omkring de bibelske begreber) og *b'l* refererer til ofringen af noget menneskeligt (Marcoe 2000, 134 og Guzzo 1986, 45-46) hvilket er i overensstemmelse med Paul G. Moscas forskning (Mosca 1975, 117 til kap. Slut). Ordet kan være udledt af det hebræiske ord *Molok*, som var den Gud, som judæerne ofrede deres børn til i Hinnoms dal (GT. Jeremias bog 32,35; Stager 1980, 6). Dette ville understøtte Marcoes og Browns udsagn om, at *molk* betyder selve ofringsakten eller løftet om en ofring. Brown refererer til 3 slags *molk* ofringer, som ses på steler i vesten. To af dem, ifølge Mosca, *mulk 'adamogmulkba'al*, er deciderede menneske/børneofringsdedikationer (Brown 1991, 29-33; Mosca 1975, 56 til kap. Slut).¹⁶

Termen *mulk 'adam* har i forening med de antikke kilder ledt til den misforståelse i den ældre forskning, at det *kun* drejede sig om ofringen af drengbørn. Bl.a. skriver Diodor, at kartagenserne havde gjort det til en vane, at ofre en del af aristokratiets drengbørn til Kronos. Hvilket de ifølge denne dog ikke overholdt i en vis periode, hvor de ofrede købte børn (Diod. XX. 14. 4). Denne misforståelse er bl.a. blevet klar, efter at de osteologiske undersøgelser fra Kartago er blevet udført (Schwartz *et al.* 2010, 9 og planche 1).

Ordet tophet nævnes som sagt kun i Det Gamle Testamente. Dette er problematiseret af det faktum, at vi ikke med sikkerhed har fundet én eneste tophet i hverken Fønikien eller andre steder i de omkringliggende områder, i forhold til de indtil videre 10 fundne i de vestlige fønikiske områder (Brown 1991, 14-15).

Der blev i starten af 90'erne fortaget nogle beskedne prøveudgravninger og analyseret en minimal mængde materiale fra et område i Tyros, hvilket nogle forskere mener kunne have været en tophet (Seeden 1991, 39-42). Materialet, som lå til grund for, at dette område måske var en tophet, er desværre sporadisk både hvad angår fund og undersøgelser. Der blev fundet 200 steler 60 af dem var tilgængelige, men de måtte ikke fotograferes og efterfølgende var det kun 12 (det blev dog senere til 19) ud af de 60, som det blev muligt at undersøge (Sader 1991, 101).¹⁷ Helga Seeden, som har forfattet artiklen, opstiller heller ikke nogle afsluttende evidente kommentarer.

---

¹⁶ Jeg gennemgår ikke de forskellige slags ofringer i opgaven. Der er stadig megen uenighed om, hvordan termerne skal tolkes korrekt i forholdet imellem brugen af dem i henholdsvis øst og vest. Det ville være relevant at uddybe problemstillingen yderligere, hvis man havde osteologisk evidens fra Mozia, eller hvis man lavede en opgave specifikt om indskrifterne på stelerne.

¹⁷ Sader og Seeden arbejdede sammen på kampagnen i 1990-91, og de steler, som hun skriver om i artiklen, er nogle af de samme, der refereres til i Seedens artikel. En af stelerne vil blive inkluderet i afsnittet "typologi og ikonografi."

Stelene fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

Her er det relevant at nævne, at bekymringen over at der ikke er fundet topheter i østen, eller at de beskrives i kilderne, er begrundet. Men måske er der en naturlig forklaring. Mosca forklarer det bl.a. som en generel manglende udgravning af sites, der ikke er nekropoler (Mosca 1975, 36).

Der er dog én kilde, en vis Quintus Curtius, der har forfattet en passage, som beskriver børneofring i Tyros by! Han fortæller endvidere, at Kartago skulle have lært om dette ritual direkte fra moderbyen. Dog var ritualet eftersigende blevet forbudt på tidspunktet for Quintus Curtius' hovedværks hovedperson, Alexander den Store og dennes erobring af Tyros i 332 f.v.t. (Curt. IV. III. 23) Dette er den eneste reelle, bevarede kilde, som beskriver børneofring i Fønikien.¹⁸

Endvidere udviste de fønikere som opholdte sig i vesten en fortsættende loyalitet i forhold til hjemlandets skikke (Marcoe 2000, 129-132). F.eks. var dedikationerne til BaalHammon og Tanit og ikke en assimileret eller lokal guddom. Diskussionen, omkring *hvorfor* børnene så bliver ofret til Kronos, den græske BaalHammon, er vanskelig. Det kunne være et udtryk for, at man har forsøgt at tilpasse sit hjemlands skik til sine nye omgivelser. De skriftlige kilder fortæller ikke hvilken fønikisk by, der grundlagde Mozia, men det er ikke utænkeligt, at det kunne være Tyros, som også havde grundlagt Kartago (Joseph. Ap. I.18, 116). Dette ville være strategisk og geografisk oplagt, hvilket Thukydid's kommentar til grundlæggelsen af de fønikiske byer understøtter (Thuk. VI. II. 6).

Det er altså ikke manglen på skriftlig evidens for en eventuel tradition, for at ofre børn, som vi mangler. Tvivlsspørgsmålene viser sig dog, grundet osteologiske undersøgelser og manglen på arkæologisk evidens fra Fønikien. Til gengæld er der fundet i tusindvis af steler på en bestemt form for gravplads i det vestlige middelhavsområde. En del af dem har indskrifter, der referer til en art af menneskelig ofring. Spørgsmålet er, om denne børneofrings tradition kan spores i den mozianske ikonografi?

Typologi og Ikonografi

Indledning

Topheten på Mozia er placeret på den nordlige del af øen ved vandet. Den måler ca. 60 m. i længden, og 30 m. hvor den er bredest i øst. I den vestlige del af topheten er der et lille tempel, som måler ca. 10 x 15 m. kaldet "Sacallo A." I den østlige del, inden i templet, er der et alter/podium, som måler ca. 2 x 2,5 m.. Der er desuden fundet et dorisk kapitæl ved templet. Dette betyder, at de fønikiske arkitekter har fundet

---

¹⁸ Der er en anden forfatter, Sanchuniathon, som Philo af Byblos har oversat. (En af de eneste antikke fønikiske forfattere som vi har noget skriftligt bevaret af. Han nævner dog intet om børneofringer og skriver desuden på græsk og er klassisk græsk inspireret) Denne er selv kun bevaret fra citater i et værk af Porphyry (også føniker), og et af disse (oprindeligt af Sanchuniathon) beskriver en lignende hændelse. Det har ikke været muligt at finde dette citat. Se derfor Brown 1991, note 3. tilhørende kap. 1, 177.

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

---

inspiration i græske eksempler (Moscati 1992a, 20). Templet og alteret/podiumet kunne tyde på, at det ikke er utænkeligt, at selve offerhandlingen har foregået inde på tophetens område.

Dette er desuden ikke en særlig stor tophet i sammenligning med eks. Kartagos tophet, hvilken i øvrigt ligger et stykke uden for selve byen i modsætning til Moziastophet, der ligger i forbindelse med resten af byens virke (Stager 1980, 3).

Topheten havde en aktiv brugsperiode, inden at man begyndte at benytte sig af steler. I den første fase lag VII-VI er der kun fundet urner (Moscati og Uberti 1981 I, 57). Endvidere kunne det tyde på, at topheten har haft en art "storhedstid" i fase 2 lag V-IV, hvor det største antal steler er fundet. Til gengæld er der ikke fundet nogle i fase 3 lag II-I (Moscati og Uberti 1981 I, 57). Dette er en interessant udvikling i forhold til tophetens funktion efter, at byen ødelægges (Diod. XIV. 47. 4-53). Diskussionen, om hvorvidt byens eksistens er fortsættende eller ej, skal ikke omtales videre. Men det er ikke uvæsentlig, at *hvis* den fortsatte med at eksistere, var det under alle omstændigheder på nogle andre præmisser end da byen var fønikisk (før 397 f.v.t.), hvilket bl.a. diskontinuiteten i brugen af steler på topheten danner evidens for.

Stelen er det mest udbredte monument i de vestlige fønikiske egne. Det vidner bl.a. de store kvantitative fund på topheterne om. Som sagt er der alene på Mozia fundet godt 1000 steler på topheten.

Stelerne fra Moziastophet er, det man vil kalde for votivsteler. Stelerne er givet som dedikative gaver til guden/guderne. De er derfor ikke opstillet som gravsteler over en given grav for at mindes den afdøde. Dette var under alle omstændigheder ikke den primære funktion. De er derimod opstillet: (a) for at mindes og ære *løftet* til guden og (b) for at ære den *ofring*, (molk) der er blevet givet til guden. Nogle indskrifter fortæller endda, at guden nu *har* hørt løftet eller truer den, som vover at forstyrre monumentet (Brown 1991, 29; Guzzo 1986, 45-54).

Moscati skriver, at forlægget til den vestlig-fønikiske stele stammer fra hjemlandet, men at den store produktion af stelerne er en vestlig tradition. Han refererer til en stele fra Burg esh-Shemali. Denne skulle være noget af det tættest, vi kommer på en direkte forløber til de fønikiske steler i vesten, og den skal dateres til, før den græske indflydelse begynder at gøre sig gældende i østen (Moscati 1988, 304).

Den overordnede inddeling af stelerne ville ifølge forskere, så som Piero Bartoloni og Anna Maria Bisi, skulle falde i to store grupper. Cippi; rektangulære og uden dekoration eller er den øverste del af stelen udformet som en trone og de "ægte" steler; rektangulære, flad top, (fra ca. det 5. årh. af også med triangulær top) og en af siderne er dekoreret og/eller med indskrift (Se note 70, Bartoloni 1976, 27-32; Bisi

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

1967, 140-142).¹⁹ Derimod vælger f.eks. Moscati og Uberti at gøre op med denne traditionelle og accepterede inddeling. Ifølge dem er der tale om en generisk gruppe og den samme slags monument, der ikke behøver en sådan adskillelse, hvilken også kan føre til terminologiske misforståelser, hvad angår den typologiske inddeling (Moscati og Uberti 1981 I, 25-26).²⁰

Stelerne er fremstillet i kalksten (sandsten) af forskellig art, bortset fra få eksempler der er lavet af organisk sten (Moscati og Uberti 1981 I, katalognr. 56-57). Moscati og Uberti opererer ud fra 5 forskellige overordnede typer kalksten (Moscati og Uberti 1981 I, 15; Bartolini 1976, 19).²¹

De var desuden ofte bemalede og i modsætning til steler fra andre topheter, malede man på Mozia ikke kun motivet, der fremstod i relief (Moscati 1988, 312).

Stelerne havde også en base, hvilken ofte var udformet som en semi-kvadratisk blok. I nogle tilfælde er basen dog i direkte forlængelse af selve stelen og kan derfor ikke skelnes fra denne. Basen var den nedgravede og stabiliserende del og var derfor groft udhugget og uden udsmykning (Brown 1991, 77).²² I dag er baserne ikke længere at finde på mange af stelerne, hvilket kan skyldes en bevidst menneskelig handling, hvor de med vilje er blevet fjernet, da man kun var interesseret i den udsmykkede del (tidlige gravrøvere f.eks.).

Den anikoniske type:²³ Den simpleste type stele, der er fundet på topheten er en rektangulær blok. Typen ses også i en udgave, hvor toppen er "tilspidset". Den er uden nogen form for udsmykning. Den kaldes ofte den anikoniske eller den "simpel" type. Typen er produceret i et relativt stort antal og findes i lag V-III. Der forekommer dog flest af denne type i lag V (Moscati og Uberti 1981 I, katalognr. 1-158). Dette lag må, ifølge Moscatis identifikation af de syv faser, dateres til ca. begyndelsen af det 6. årh. til ca. 550 f.v.t.

¹⁹ Det skal bemærkes, at Moscati, i artiklen fra 1988, altså 7 år efter at han selv og Uberti udgav deres værk, hvor de ikke skelner imellem cippi og steler, netop foretager denne skelnen i artiklen.

²⁰ Jeg vælger ikke at skelne imellem cippi og stele. Desuden vil en yderligere inddeling af stelerne form ikke blive eksplicit diskuteret. En dybtgående diskussion af formrepertoirets typologi ville kræve mere plads, end der er. Dette er desuden heller ikke et emne, som Moscati og Uberti skænker megen plads i deres værk. De har i stedet koncentreret sig om den ikonografiske typologi og har inddelt stelerne i grupper efter denne.

²¹ I deres katalog skriver de en specifikt defineret kalksten i forhold til farve m.m. Moscati og Uberti 1981 I, 77 til slut. Jeg skriver kalksten, med mindre andet gør sig gældende. F.eks. kalder Bartolini i sit katalog materialet for sandsten. I materiale-afsnittet kalder han det dog sand-kalksten, hvilket også er tilfældet med Moscati og Uberti. Moscati og Uberti 1981 I, 16 og Moscati 1992b, 17 for en udredelse af de geologiske spørgsmål.

²² Brown skriver her specifikt om stelerne fra Kartago. Men denne problematik gør sig gældende på alle topheter, og det er ofte tydeligt at se, at basen mangler.

²³ Min typologiske inddeling er baseret på Moscatis og Ubertis. Se katalog pp. 86 til slut. Der gøres dog opmærksom på, at visse af deres underinddelinger inden for den samme type f.eks. trone med baetylos enten ikke nævnes, eller at den vil blive analyseret som en del af en samlet gruppe. *Anikonisk*: "manglende grafisk fremstilling." "Undgå fremstilling af gudelige skikkelser." Det skal her påpeges, at ikke alle forfattere forstår ordets betydning på samme måde. F.eks. skriver Marcoe, at anikonisk refererer til alle fønikiske *symboler* og ikke manglen på dem. Marcoe 2001, 131-132. Jeg bruger ordet i den betydning, som Moscati og Uberti bruger det i. En stele uden nogen form for fremstilling overhovedet.

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

(Moscati 1992a, 19-21; Ciascaet *al.* 1970, 65-81; 1966, 52-53). Selvom at denne stele ikke udelukkende er fundet i lag V, er der som sagt flest i dette lag, hvilket kunne være et udtryk for, at typen ikke var vedblivende lige "populær". Trods dette er det som sagt et karakteristisk træk for de fønikiske steler, hvilket også gør sig gældende for andet fønikisk håndværk, at der generelt ikke ændres meget på typologien, men derimod arbejdes der med allerede udviklede traditionelle typer igennem flere hundrede år (Brown 1991, 105). Her bør det nævnes at trods rigtigheden i Browns udsagn, så fremviser nogle af stelerne fra eks. Moziastophet i forhold til stelerne fra Kartagos forskelle i ikonografien.²⁴

Det ændrer under alle omstændigheder ikke på det faktum, at mange af de typer, der er fundet på Mozia, forekommer i lagene V-III. Det kan ikke udelukkes, at nogle af stelerne er blevet genbrugt til opstilling over senere grave. Dette virker dog mindre sandsynligt taget stelens symbolværdi i betragtning.

Der er også fundet en del anikoniske steler på Kartagos tophet. Det samme er tilfældet med topheterne i Sulcis og Tharros (Bartoloni 1976, katalognr. 1-33).²⁵ Det ser til gengæld ikke ud til, at typen har været i brug i f.eks. Monte Sirai og Nora (Bondi 1972. Se katalog pp. 93 til slut. og Moscati 1970. Se katalog pp. 83 til slut). Det er desuden vanskeligt at se forskelle i typen fra lokalitet til lokalitet. Dens udførelse er helt igennem arketyrisk.

Tronetyper: Denne enkle tronetype er ikke fundet i mange eksemplarer. Den ligner, hvad navnet antyder, en trone eller en stol med et højt ryglæn. Den er, udover at være udformet som en trone, ikke dekoreret. Stelen får desuden et tredimensionelt aspekt tilføjet, i modsætning til den frontale kvadratiske type med dekoration på forsiden. De er primært fundet i lag V (Moscati og Uberti 1981 I, katalognr. 159-214 - inkl. trone med baetylos). Dette kunne tyde på, at også denne type var en af de tidligste typer, der blev produceret på Mozia. Til trods for, at den dekorerede og udsmykkede tronetype, der hyppigst forekommer i Libanon, ikke ligner den, der er fundet på f.eks. Mozia, må forlægget være fønikisk. Der er nemlig ifølge Claude Doumet-Serhalet *al.* ikke tvivl om, at den libanesiske tronetype, hvilken ofte skal dateres til hellenistisk og romersk tid, har et fønikisk og ikke et græsk forlæg (Doumet-Serhalet *al.* 1993, 26). Den mozianske type er desuden også fundet i et relativt lille antal i Kartago.

Stelen er som sagt uden nogen form for grafisk fremstilling, men selve typens form har haft en religiøs betydning. Doumet-Serhalet *al.* skriver, at det var en gudelig attribut; gudens *jordiske* repræsentation i form af dennes sideplads (Doumet-Serhalet *al.* 1993, 26).

²⁴ Denne problematik diskuteres yderligere senere i artiklen.

²⁵ Bartoloni kalder dem som sagt ikke for anikoniske steler men for cippi. Det samme gør sig gældende i hans og Moscatis værk om stelerne fra Sulcis. Bartoloni og Moscati 1986 I og II.

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

Aediculatypen: Aedicula- eller naiskostypen er primært fundet i lag IV og III (Moscati og Uberti 1981 I, katalognr. 225-321). Typen har fået sit navn, fordi den er udformet som et mini-hus/tempel, ofte med to pilastre. Den findes i mange forskellige afskygninger (Moscati og Uberti 1981 II, planche XXXI-L). Denne type, hvor det *kun* er stelen, der er udformet som et tempel, ser ikke ud til at have været i brug på Kartagos tophet. Til gengæld er der fundet en del steler, der er en variant af denne type. Bartoloni kalder typen for *baetylostypen*, selvom at det er en *baetylosinden* i et aedicula (Bartoloni 1976. Se f.eks. katalognr. 218-348. Jeg vender tilbage til selve beskrivelsen af baetylosstenen i næste underafsnit, ”baetylostypen”). Denne type ses også i en simpel udgave på Mozia i et lille antal, hvor den er fundet i lag V -III. Den ser ud til at være fundet i det største antal i lag V (Moscati og Uberti 1981 I, katalognr. 352-410). Det kan være vanskeligt at skille typen fra den simple mozianskebaetylostype. Men de udhugninger, der skal indikere aediculaet, danner en firkant, hvorimod der kun er tre udhuggede linjer på den simple baetylostype, hvilket gør, at det ligner en firkant uden bund. Det er interessant at se, hvordan man arbejder med forskellige typer steler og ikonografi på Mozia. De mere udviklede typer, der fremviser et tydeligt kendskab til arkitektur og håndværksmæssig kunnen, er dog produceret i de samme perioder, som f.eks. den meget simple anikoniske type. Dette kunne tyde på, at man har haft et bestemt repertoire, som man har arbejdet inden for igennem mange hundrede år. Det ser desuden ud til, at både den simple aedicula- og baetylostype (Se f.eks. App. A.M. 6-7. og 13-14; Whitaker 1921. nr. 6 i App. A.M)²⁶ blev benyttet som *gravstele* på nekropolen (Whitaker 1921, 217-218 og fig. 50. s. 271). Alle tre typer er fundet på Tharros’ tophet, men i Sulcis er der derimod kun fundet baetylostypen. Man kan dog diskutere, om der ikke er flere af stelerne inden for denne type, der ligeså vel kunne tilhøre aedicula- baetylostypen, som det også var tilfældet med en del af stelerne fra Kartago (Bartoloni og Moscati 1986 II. Se f.eks. katalognr. 105-106, 114, 125-130).

Den ikonografiske betydning af aediculatypen er flertydig. Den har med alt sandsynlighed haft både en religiøs og rent ”kunstnerisk” funktion. Det lille tempel eller skrin har ageret gudens *jordiske* hus og da man ikke afbildede *selve* guden eller gudinden, erstattede man denne med afgudssymboler, såsom baetylos- eller ”flaskesymbolet.” Samtidig kan det ikke udelukkes, at man har benyttet sig af aedicula/ naiskosarkitekturen for at ”pynte” stelen og gøre den pæn at se på, som det delvist også var tilfældet med græske og romerske gravsteler. Under alle omstændigheder kommer forlægget til typen med al sandsynlighed fra Fønikien selv (Se planche B, fig. 1).

---

²⁶ Kan altså både være fra nekropolen og topheten. Det uddybes ikke nærmere, om Whitaker også finder disse typer på topheten, eller om han kun kender dem fra nekropolen og dennes nære omgivelser.

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

Baetylostypen:²⁷ Denne "udviklede" baetylostype findes også i adskillige forskellige afskygninger. Baetylosen kan være afbildet som tynde, fine udhuggede linjer (den simple type), men det kan også være tykkere linjer, og ofte er baetylosen udhugget, så den fremstår i relief. Typen er fundet nogenlunde ligeligt fordelt i alle tre lag (Moscatti og Uberti 1981 I, katalognr. 554-681).²⁸ Baetylosen er en *hellig sten* eller pille, "gudens hus", der blev tilbedt i den fønikiske verden. Det er dog usikkert, om man har tilbedt *selve* stenen indeholdende guden = tilbedelse *af guden*, som en primitiv erstatning for alteret eller gudens tempel indeholdende f.eks. en kultstatue, eller om stenen blot har ageret garanti for en gudelig tilstedeværelse. Denne sidste mulighed virker sandsynlig i forhold til Mozia, fordi at der allerede *var* et tempel og alter på topheten (Moscatti 1992a, 20). Det er desuden ikke utænkeligt, at den anikoniske type faktisk skal repræsentere en meget primitiv udgave af en baetylossten.

Fænomenet at tilbede hellige sten ses ikke kun i fønikisk religion, men baetylosfænomenet har dog et semitisk forlæg. Den hellige sten var afhængig af kulturen og kunne både være en naturlig sten *in situ*, som var valgt på grund af f.eks. form eller placering, eller en sten der blev sat et bestemt sted med et bestemt formål (Moore 1903, 198). Den etymologiske betydning af ordet kunne komme af det hebræiske ord *bēth-ēl* eller *bethel*, "gudens hus". *Ēl* = Gud (Moore 1903, 203). Ordet er også navnet på en by i biblen (GT. Første Mosebog 12,8).

Baetylosstenen har for fønikernes vedkommende ikke kun været beregnet på steler, men var ofte også placeret i selve helligdommen, hvor alteret var foran baetylosen (Moscatti 1973, 66).²⁹ Denne type er som sagt også fundet i Kartago i både mere simple udgaver og mere udviklede typer. Der er desuden fundet en del steler med mere end én baetylos afbildet. På Mozia ses steler med 2, 3, 4 og en enkelt med 5 baetyli. Disse typer ses også i Kartago. Her er der dog ikke fundet nogen steler med 5 baetyli.

Flaskesymboltypen: Flaskesymboltypen har fået sit lidt særprægede navn, da det ganske enkelt ofte ligner en flaske, der er afbildet på stelerne.³⁰ Den varierer tit i form fra stele til stele, men den har ofte en flad bund, rundede skuldre, en lille hals og en "buttet" krop. Typen er med undtagelse af ganske få, der er fundet i lag IV, kun fundet i lag III (Moscatti og Uberti 1981 I, katalognr. 682-761). Stelerne med indskrifter er desuden også primært fundet i disse to lag (Moscatti og Uberti 1981 I. Se katalog fra pp. 86 til slut).

²⁷ *Baetylos*: kommer af græsk *βαίτυλος*. Her skal det nævnes, at mange af typerne, såsom primært denne udviklede baetylos type eller stelerne med menneskelige afbildninger, ofte er afbildet inden i et aedacula, hvilket Moscatti og Uberti ikke eksplicit skelner imellem.

²⁸ Jeg har igen prøvet at medtage forskellige typer inden for denne type. Jeg medtager også steler med mere end én baetylos inden for denne gruppe. Moscatti og Uberti 1981 II, planche LXXXIV-CVIII.

²⁹ Dette kunne betyde, at der på et tidspunkt også har været en baetylos i forbindelse med templet på topheten.

³⁰ Jeg har medtaget et repræsentativt udvalg. Se desuden Moscatti og Uberti 1981 II, planche CVIII-CXXX.

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

Dette må betyde, at typen først fremstilles på Mozia fra omkring 550 f.v.t. (Moscati 1992a, 19-21). Den kan have afløst nogle af de tidligere mere populære typer, såsom den anikoniske- og tronetypen. Den ses i færre eksemplarer i Kartago end på Mozia, hvilket kan skyldes, at symboler, såsom *tanitsymbolet*, allerede var i brug her.³¹ I Tharros er der fundet et lille antal med flaskesymbolet. I Sulcis er der derimod ikke fundet nogen steler af denne type. Der er desuden fundet en stele i Akziv, Israel, med flaske- symbolet. Før denne blev udgravet, var der kun fundet steler med "flasken" i vesten. Fundet af stelen i Akziv, betød at man nu havde en libanesisk prototype (Moscati 1973, 83).

Flasken er et af de mest flertydige afgudssymboler i den fønikiske ikonografi. Brown skriver, at der i nogle tilfælde er afbildet et ansigt på flasken, hvilket er blevet tolket som det ofrede barns ansigt (Brown 1991, 13). Pierre Cintas mener, at flasken er en antropomorfisering af baetylosstenen. Han afviser desuden også den idé, at flasken skulle forestille en urne (Her henvises til sekundær reference Brown 1991, 139. Se desuden Browns bibliografi, p. 312). Bisi mener derimod, at flasken har den samme betydning af en udefineret "gudelig tilstedeværelse", som det er tilfældet med f.eks. *tanitsymbolet* og *baetylosen*. Hun mener desuden, at flasken skal forestille en skematiseret *baetylos* (Bisi 1967, 210). Moscati mener dog, at flaskens forlæg er en menneskelig figur, hvilket også er tilfældet med *tanitsymbolet* (Moscati 1975, 7-9). Desuden opdagede Moscati og Uberti, at tre af stelerne på Mozia, der er en variant af stelen med flaskesymbolet, har, hvad de syntes ligner "fødder" i form af *halvmånesymbolet*.

Fødderne skal symbolisere "menneskeliggørelsen" af flasken (Moscati og Uberti 1981 I, 43-45. Se katalognr. 754-75). Flasken kan altså, stilistisk set, være et udtryk for en art "mellemstadie" imellem en geometrisk og menneskelig ikonografi. Brown skriver endvidere: *"That they represent swaddled infants is a reasonable suggestion, although it must be noted that the Bottle takes many forms, which need not all represent the same object or concept."* (Brown 1991, 141). Brown tilføjer, at hvis flasken ikke skal forestille et stiliseret svøbt barn, så er det store antal af steler, der viser ofringen af får i sigende kontrast hertil (Brown 1991, 141).

Stort set alle de typer som vi har indtil videre har undersøgt ses både på Mozia og i Kartago, hvorimod at f.eks. Sulcis skiller sig ud ved ikke at have produceret nogle af de mere populære typer, såsom *aedacula-* og *flaskesymboltypen* (Se Moscati 1988, 318 og Bartoloni og Moscati 1986 I).³² Denne uniformitet imellem de to byer kunne tyde på, at de havde et fælles typologisk og ikonografisk forlæg til deres produktion af ste-

---

³¹ *Tanitsymbolet* omtales i det næste underafsnit "tanitypen."

²² *Hvorfor* Sulcis skiller sig ud på dette område vil ikke blive diskuteret i opgaven.

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

---

ler. Men der findes også typer og symboler, som ikke blev produceret begge steder, f.eks. tanitsymbolet.

Tanittypen:³³ *Tanitsymbolet:* Tegnet ligner en geometrisk-skematiseret kvinde, der hæver sine arme i vejret. Kunne tegnet symbolisere en dedikant? Der er ikke fundet nogen steler med symbolet på Mozia. I Kartago er typen derimod almindelig forekommende. Der er dog kun fundet et lille antal, der kan dateres til arkaisk tid. I begyndelsen af det 5. årh. var Tanit og BaalHammon de to mest dyrkede guder i Kartago. De dedikative indskrifter til Tanit er primært fundet på topheten (Marcoe 2000, 129-130). Typen forekommer som sagt i Kartago allerede i arkaisk tid, hvilket enten kunne indikere, at den opstod der og i første omgang kun blev distribueret lokalt, eller at forlægget kunne være libanesisk, men at typen i begyndelsen kun blev produceret i Kartago. Der er fundet en stele fra den såkaldte tophet i Tyros, der fremviser, hvad der kunne ligne et tanitsymbol og et menneskelignende ansigt (Sader 2003, 383-394, fig. 254. National Museet, Libanon. Inv.nr. TT97-XIII-002-31).

Tanit er en kompleks gudinde, hvilket gudinden *Astarte* også er. Disse to har mange fælles funktionelle træk, såsom frugtbarhedsgudinde og gudinde for jomfruelighed, men dyrkes dog adskilt og simultant både i Kartago og i østen (Marcoe 2000, 130; Brown 1991, 123-131)

Moscatti skriver, at typen først blev populær og udbredt tidligt i det 4. årh., hvilket ifølge ham også forklarer, hvorfor den ikke er fundet på Mozia (Moscatti 1988, 312).

Mennesketypen:³⁴ Der er fundet en del forskellige typer med menneskelignende afbildninger på Mozia. De er fundet i lag IV-III, men der forekommer flest i lag III. Der er desuden også fundet 2 eksempler i lag V (Moscatti og Uberti 1981 I, katalognr. 778-1010).³⁵

Typen, hvor en kvindelignende figur er afbildet i frontal stående stilling, er yderst populær. Hun afbildes ofte nøgen, men der er også en del steler, hvor hun er ikklædt, hvad der ligner en ankellang kjole. Kvinden på disse steler holder ofte sig selv på brysterne eller lige under. De er endvidere ofte afbildet med

---

³³ Jeg valgte at medtage dette symbol og beskrive det kort, da det, i forhold til stelerne med menneske fremstillinger udgør de grupper, der nævneværdigt adskiller Mozia og Kartago i ikonografisk udtryk. Tanitsymbolet er et af de fønikiske tegn, der har været allermost omdiskuteret inden for fønikerforskningen. Jeg vælger ikke at gå videre ind i diskussionen her, da der netop ikke er fundet steler med symbolet på Mozia. Se Brown 1991, 123-131. Der er udover tanitsymbolet fundet mange steler med andre motiver, såsom caduceusstaven og ankhtegnet; ægyptisk hieroglyf: *livets nøgle*. Jeg valgt ikke at medtage dem i analysen, da de for det første ikke udgør store grupper, de ses ikke på Mozia og symbolerne ses desuden kun i et fåtal på steler fra sen klassisk- og ellers primært på steler fra hellenistisk tid. Ankh- typen er desuden populær i Sulcis. Se Moscatti 1988, 318 og 320-325.

³⁴ Jeg vil kigge på de undertyper, der udgør den største mængde steler inden for denne menneske type. Der er flere mindre niche-typer. Se f.eks. Moscatti og Uberti 1981 I, katalognr. 882, 888, 906-907, 955-963, 981-983, 988-989, 995 og 1003-1010. På mange af stelerne inden for mennesketypene, er der afbildet symboler, såsom halvmånen og urei. *Ureius*: hellig ægyptisk slange; afbildet på konger og guders hovedtøj. Se f.eks. katalognr. 860. I analysen medtager jeg kun hovedmotivet på stelen.

³⁵ For steler i lag V se katalognr. 982 og 1001.

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

---

frugtbare og fyldige former. Mange af de fremstillede kvinder, hvilket den mandlige udgave af denne type også gør, forekommer relativt ægyptiserede/orientale. Man har spekuleret i, om den nøgne kvinde eventuelt skulle forestille en gudinde. Dette er dog usikkert, og kvinden kunne lige så vel forestille en dedikant i en bedende eller eventuel igangværende rituel handling (Moscatti og Uberti 1981 I, 47-48 og 301-303), hvilket virker sandsynligt, da der hidtil ikke var blevet produceret steler, hvor *selve* guden/gudinden sås afbildet. Typerne ses *ikke* i Kartago, og Moscatti mener derfor, at inspirationen til disse menneske typer kommer fra Fønikien og er et udtryk for en selvstændig moziansk, innovativ og udviklende håndværksmæssig tradition (Moscatti 1988, 312). Mozia og Kartagos hidtidige fælles forlæg og inspiration til steleproduktion ser delvist ud til at ophøre omkring 550 f.v.t.

Den mandlige frontalt stående type er ikke fundet i mange eksemplarer. Mandetypen holder kun sin ene hånd op under brystet, og den anden arm hænger ned langs siden. Begge hænder er knyttet. Typens ikonografiske betydning er lige så usikker som kvindetypens (Moscatti og Uberti 1981 I, 51).

Den mandelignende figurtype, der er fundet flest af på Mozia, kaldes en gradient figur (Moscatti og Uberti 1981 I, se katalognr. 916-953. *Gradient*: "At gå i skridt," "at gå trinvis opad). Manden er afbildet i profil med begge arme hævet frem for sig eller opefter. Han ses ofte med en art hat og skæg. Grunden til at typen kaldes gradient er, at den flade, hvorpå manden står eller går, skråner opad, hvilket skaber illusionen af, at stelen er ved at vælte. Fænomenet er dog ikke lige udtalt på alle stelerne. Igen forekommer typen som havende et orientalt udtryk.

Den kvindelige type er kun fundet i ganske få eksemplarer.

Der findes endvidere et lille antal af en type, hvor en påklædt kvinde holder en tamburin. I et par tilfælde er kvinden afbildet i frontal stilling, hvor hun holder tamburinen op foran sit bryst, men ellers ses hun i profil, holdende tamburinen ud foran sig, som om hun trommer på den. Kunne dette motiv, forstille en af de personer, som ifølge Plutark, spillede i forbindelse med offerritualer for at dæmpe lyden af børn, der langsomt brændte ihjel (Plut. 171, C-D)? Det er en mulighed, men tamburinen kunne naturligvis også repræsentere en mere fredsommelig del af et givent ritual.

Den sidste type der er bedst repræsenteret på Mozia fremstiller en menneskelignende, eventuelt nøgen, figur i frontal position, hvor kønnet er ubestemmeligt. I nogle tilfælde er figuren desuden så geometrisk-skematiseret udført, at det ikke ligner et menneske. Flere af disse typer er repræsenteret i Sulcis (Bartoloni og Moscatti 1986 II, se katalognr. 176-811),³⁶ men ikke i Tharros (Moscatti 1988, 326). Nogle har

---

³⁶ De sammenfatter mennesketyperne i den samme gruppe. "Figura umana." Jeg refererer til dem ud fra Moscatti og Ubertis typenavne, og hvad stelen fremstiller.

Stelerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

---

ligheder med steler fra Mozia. Det kunne tyde på, at Mozia og Sulcis muligvis arbejdede ud fra et fælles forlæg, hvad angår mennesketyperne. Men i modsætning til på Mozia, så fortsætter produktionen af steler i Sulcis i slutningen af klassisk tid, hvilket fører til en synlig græsk inspireret produktion, der ikke ses på Mozia.

Konklusion

Indledningsvist fandt jeg især den fønikiske ikonografi spændende. Endvidere syntes jeg, at de store kvantitative fund af fønikiske steler i vesten var interessante.

Jeg ønskede derfor, at undersøge nogle typologiske og ikonografiske problemstillinger i forhold til et udvalg af stelerne fra Moziastophet.

I løbet af artiklen har jeg prøvet, at belyse og besvare de i indledningen stillede spørgsmål igennem beskrivelse, analyse og perspektivering til steler fra andre topheter.

I forsøget på at placere de udvalgte steler i en relevant og brugbar arkæologisk og historisk kontekst, redegjorde jeg for de kronologiske problemstillinger i forbindelse med Mozia. Ydermere opstillede jeg et afsnit om tophetens historie og dens funktion. I afsnittet forsøgte jeg via de antikke kilder, den epigrafiske evidens, osteologiske analyser og det arkæologiske materiale fra Fønikien at vise, at man ikke kan udelukke, at der har været tradition for rituelle børneofringer i vesten.

I forhold til analysen har jeg redegjort for, hvilke typer der produceredes på Mozia i arkaisk- og klassisk tid. Det har endvidere vist sig muligt at konkludere, hvornår *visse* af typerne primært blev fremstillet. Samtidig er der én type, den populære baetylos type, der har vist sig at være nogenlunde lige feteret i løbet af tophetens levetid. I beskrivelserne af stelerne er det blevet klart, hvilken ikonografi der er kendetegnende for fønikerne og specielt mozianerne i arkaisk- og klassisk tid. De benyttede sig af forskellige symboler, der sikrede den *gudelige tilstedeværelse*. Flaskesymbolet, der er det mest benyttede symbol på Moziastophet, er i øvrigt også det eneste symbol, der direkte afspejler mozianernes øjensynlige brug af denne som børneofringsgravplads.

Det har vist sig, at der ikke er mærkbare forskelle imellem den mozianske og kartagensiske ikonografi i denne tidsperiode. Dette kunne betyde, at de har haft et fælles fønikisk forlæg. Den græske inspiration, der viser sig mere og mere i den fønikiske ikonografi hen imod slutningen af den klassiske periode og fremefter, er endnu ikke åbenlys beviselig. Tanitsymbollets opståen i Kartago adskiller dem dog, hvilket stelerne med menneske afbildninger på Mozia også gør. Disse typer ses til gengæld i bl.a. Sulcis. De syn-

Stelene fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

---

tes, at være inspireret af en ægyptiseret-fønikisk ikonografi. Det er vanskeligt at udelukke, om det ikonografiske program, som vi ser på Mozia, udelukkende har været til brug på tophetens steler. Der er dog evidens for, at den simple aedacula- og baetylostype blev benyttet på den tidlige nekropol. De store fund af steler med den udviklede baetylostype, flaskesymbol- og mennesketyperne er dog *ikke* fundet på nekropolen. Dette er ikke bemærkelsesværdigt i forhold til flasketypens religiøse betydning.

Stelene fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

Bibliografi

- Aubet, M. E. 1993. *The Phoenicians and the West. Politics, colonies and trade*. Overs. af M. Turton. Cambridge.
- Bartoloni, P. 1976. *Le Stele Arcaiche del Tophet di Cartagin*. Rom.
- Bartoloni, P. og Moscati, S. 1986. *Le Stele di Sulcis. I. Caratteri E Confronti, II. Catalogo*. Rom.
- Bisi, A.M. 1967. *Le Stele Puniche*. Rom.
- Boeselager, D.V. 1983. *Antike Mosaiken in Sizilien. Hellenismus und römische Kaiserzeit, 3. Jahrhundert v. Chr.-3 Jahrhundert n. Chr.* Rom.
- Bondì, S.F. 1972. *Le Stele di Monte Sirai*. Rom.
- Brown, S. 1991. *Late Carthaginian Child Sacrifice and sacrificial Monuments in their Mediterranean Context*. Sheffield.
- Ciasca, A. Et al. 1964 – 1968. *Mozia I – IV. Studi Semitici 12,19,14,29. Rapporto preliminare della Missione archeologica della Soprintendenza alle Antichità della Sicilia occidentale e dell'Università di Roma*. Rom.
- Ciasca, A. Et al. 1969 – 1978. *Mozia V – IX. Rapporto preliminare della Missione archeologica della Soprintendenza alle Antichità della Sicilia occidentale*. Rom.
- Delgado, A. & Ferrer, M. *Cultural Contacts in Colonial Settings: The Construction of New Identities in Phoenician Settlements of the Western*, SJA, 5, 2007, 18-42.
- De Simone, R. 2007. "Sicilia e Malta in Età fenicia e punica: problemi e prospettive." In *Interconnections in the Central Mediterranean: The Maltese Islands and Sicily in History. (Proceedings of the Conference St. Julians, Malta, 2nd. And 3rd. November 2007)* Ed. A. Bonanno & P. Militello. Palermo, 37-53.
- Doumet-Serhal, Claude. Et al. 1993. *Pierres et Croyances*. Beirut.
- Dunbabin, T.J. 1968. *The Western Greeks: The History of Sicily and South Italy from the Foundation of the Greek Colonies to 480 B.C.* Oxford.
- Dunbabin, K.M.D. 1999. *Mosaics of the Greek and Roman World*. Cambridge.
- Guzzo, M.G.A. 1986. *Scavi a Mozia – Le Iscrizioni*. Rom.
- Harden, D. 1962. *Ancient Peoples and Places. The Phoenicians*. New York.
- Isserlin, B.S.J. & Taylor, J. D. P. 1974. *Motya. A Phoenician and Carthaginian city in Sicily*. Leiden.
- Marcoe, G. E. 2000. *Peoples of the Past. Phoenicians*. London.
- Massa, A. 1977. *The World of the Phoenicians*. Barcelona.
- Morris, I. 1996. *The absolute chronology of the Greek colonies in Sicily*. ActaArch., 67: 51-59.
- Moore, G.F. *Baetylia*. 1903. AJA, 7: 198-208.
- Mosca, P.G. 1975. *Child Sacrifice in the Canaanite and Israelite Religion*. Ph.d. Diss. Massachusetts.
- Moscati, S. 1973. *The World of the Phoenicians*. Overs. af A. Hamilton. London.
- Moscati, S. 1975. 'L' origine dell'idolo a bottiglia. RSF, 3: 7-9.
- Moscati, S. 1988. "Stelae." In *The Phoenicians*. Ed. S. Moscati. Milano.

Stelernerne fra Moziatophet

Af Ditte Maria D. Hiort

- Moscato, S. 1992a. *Il Santuario Dei Bambini*. Rom.
- Moscato, S. 1992b. *Le Stele Puniche In Italia*. Rom.
- Moscato, S. og Uberti, M. L. 1981. *Scavi a Mozia – Le Stele. I. Testo, II. Illustrazioni*. Rom.
- Moscato, S. og Uberti, M.L. 1985. *Scavi al Tofet di Tharros. I Monumenti Lapidei*. Rom.
- Payne, H. 1931. *Necrocorinthia: A Study in the Archaic period*. Oxford.
- Rubincam, C. 1998. *Did Diodorus Siculus Take over Cross-References from His Sources?*
AJP, 119,1: 67-87.
- Sader, H. 1991. *The Phoenician stelae from Tyre*. Berytus, 39: 101-126.
- Schwartz, J.H. *Et al.* 2010, 1.10.2010. *Skeletal Remains from Punic Carthage Do Not Support Systematic Sacrifice of Infants*. Plos One. 5, 2, e9177: 1-12, <http://www.plosone.org/article/info:doi/10.1371/journal.pone.0009177>
- Seeden, H. 1991. *A tophet in Tyre?* Berytus, 39: 39-83.
- Stager, L.E. 1980. "The Rite of Child Sacrifice at Carthage." In *New light on Ancient Carthage*.
Ed. J.G. Pedley. Michigan.
- Sader, H. 2003. "The Stelae". In *The Phoenician cemetery of Tyre-Al Bass excavations 1997–1999*.
Ed. M.E. Aubet. Beirut.
- Uberti, M.L. 1970. *Le Stele Puniche di Nora*. Rom.
- Whitaker, J. I. S. 1921. *Motya, A Phoenician Colony in Sicily*. London.